

СПЕЦИФІКА ДІАЛОГІЗМУ РОМАНУ ВАСИЛЯ ЗАХАРЧЕНКА «ПИЙ ВОДУ З КРИНИЦІ ТВОЄЇ»

У статті досліджується діалогізм роману Василя Захарченка «Пий воду з криниці твоєї» шляхом розкриття специфіки діалогів у межах тексту (інтратекстуальність), за його межами (діалог читача і тексту, автора і читача) та між текстами (інтертекстуальність).

Ключові слова: діалог, діалогізм, інтратекстуальність, екстратекстуальність.

В статье рассматривается диалогизм романа Василия Захарченка «Пей воду из колодца твоего» путем раскрытия специфики диалогов в рамках текста (интратекстуальность), за его пределами (диалог читателя и текста, автора и читателя) и между текстами (интертекстуальность).

Ключевые слова: диалог, диалогизм, интратекстуальность, экстратекстуальность.

The article examines the dialogism in the novel by V. Zakharchenko «Drink water from your well» by means of solving the specificity of dialogues within the text (intratextuality), outside it (a dialogue between a reader and a text, an author and a reader), and between texts (intertextuality).

Key words: dialogue, dialogism, intratextuality, intertextuality.

Проблема дослідження діалогічної природи художніх текстів сьогодні посідає важливе місце в літературознавстві. Дослідженням текстів як «відкритої системи», як контакту двох світів — світу тексту і світу читача — займалися чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників. Перше філософське обґрунтування поняття діалогу знаходимо ще в античного філософа Сократа. Розвиток поняття діалог отримує у працях К. Барта, М. Бубера, Л. Фейєрбаха, О. Лосева. Проблеми читацької рецепції в річищі феноменологічної школи вивчали Е. Гуссерль та Р. Інґарден. Значні досягнення в розробці означеної проблеми здобули школи рецептивної естетики (Г.-Р. Яусс, В. Ізер) та герменевтики (М. Гайдеггер, Г. Гадамер). Діалогічні погляди на художню рецепцію досліджені в працях О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського, В. Виноградова, Л. Виготського, М. Строганова, Л. Чернець та ін.

Значна увага науковців до проблеми діалогу та відсутність аналізу діалогічності творів Василя Захарченка зумовлює актуальність нашої студії.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні специфіки діалогізму роману В. Захарченка «Пий воду з криниці твоєї» та особливостей реалізації діалогів у межах тексту, між автором і читачем, між текстами.

Вперше діалогічну концепцію пізнання розробив російський філолог Михайло Бахтін. Йому належить думка про всезагальність діалогу як основи свідомості людини. М. Бахтін одним із перших звернув увагу й на діалогічний характер розуміння художнього тексту. На думку науковця, творчий текст — завжди вільне «одкровення особистості», не позбавлене авторської присутності [2]. Знайомлячись із текстом, читач проживає життя героїв, співпереживає чи засуджує їх, тим самим стаючи співучасником діалогу. Реципієнт долучається до творчого акту, навіть якщо від часу написання твору його відділяє значний період.

Окреслимо понятійний апарат, яким будемо користуватись у нашому дослідженні. Під монологом розуміємо «компонент художнього твору, що становить собою мовлення, звернене до себе самого чи до інших» [12, 60]. Таке мовлення не передбачає реакцію-відповідь від іншої особи, адже є змістовно завершеним. Тоді як діалог — це «форма мовлення, що характеризується зміною висловлювань двох мовців» [12, 65]. За Г. Ярмоленко, саме адресованість стає визначальною рисою діалогічного мовлення [17, 378]. Кожне висловлювання діалогу — ситуативно не повне, мова не підготовлена, спонтанна, жива, розмовна. Монолог же презентує індивідуальність героя, тож потребує ретельної літературної обробки. Часто монолог передає не лише власні думки героя, але і є носієм авторської ідеї.

Однак, науковці засвідчують відносний характер демаркаційних ліній між монологом і діалогом — простори діалогу й монологу не мають чітких кордонів і перебувають у постійній взаємодії. М. Бахтін відзначає, що кожна репліка діалогу сама по собі монологічна (гранично малий монолог), а кожен моно-

лог є реплікою великого діалогу (мовного спілкування певної сфери) [3, 296].

Ураховуючи комунікативну природу мови, дослідники висувають положення про діалогічність як властивість монологічного мовлення: «Будь-який текст, зокрема й монологічний, слід розглядати як двосторонній, як текст, звернений до певного адресата» [9, 126]. На думку Н. Чепелевої, повністю монологічних текстів не існує, а діалогічність виступає найважливішою характеристикою тексту як модель взаємодії автора і читача [16].

Термін «діалогічність» вживається як категорія тексту, що характеризує його спрямованість на адресата (адресованість). Діалогічність тексту розуміють як вплетеність у нього різних «голосів». Н. Кожина відзначає, що «діалогічність — це лінгвістичне виявлення в мовленні (тексті) комунікативної функції мови, це текстове виявлення соціальної сутності мови (і мовлення)» [8, 176]. Для розмежування понять діалогічності та діалогу на позначення першого варто вживати термін «діалогічні відношення». На думку А. Загнітка, «відношення між репліками реального діалогу є найпростішим видом діалогічних відношень», але діалогічні відношення не тотожні відношенням між конкретними репліками — вони значно складніші [6, 125]. За Д. Кузьменком, діалогічність чи діалогізм передбачає участь осіб у діалозі, який може відбуватись як у межах тексту (інтра-текстуальність), так і за його межами (екстратекстуальність або діалог читача і тексту, автора і читача), або навіть між текстами (інтертекстуальність) [10]. Проаналізуємо специфіку діалогізму роману Василя Захарченка «Пий воду з криниці твоєї» шляхом розгляду означених видів діалогу.

1. Інтратекстуальність. Для діалогу первинна наявність взаємодіючих між собою окремих особистісних позицій. Діалогічний суб'єкт «чує» не тільки себе, він входить у послідовність мислення свого партнера в спілкуванні, ураховує його внутрішню логіку, і цим радикально відрізняється від суб'єкта монологічного, для якого існує лише одна логіка, один смисл, один голос — його власний. Діалогічна установка була б нездійсненна без заяви особистості про себе, про своє

«я» і поза взаємодії з іншими «я». Крім того, учасники діалогу зрівнюють, стримують прояв один одного. Діалог в зв'язку з цим виявляється «протистоянням людини людині, як протистояння «я» та «іншого» [1, 435], припускає різні можливості згоди, єдності та ідентифікації між ними.

Простежимо реалізацію цієї діалогічної установки в романі Захарченка «Пий воду з криниці твоєї». Для цього застосуємо класифікацію діалогів, запропоновану Василем Фащенко. В основу цього поділу покладено критерій активності кожного співрозмовника в процесі мовлення. Модернізуючи класифікацію академіка Олександра Білецького, В. Фащенко виділяє чотири типи діалогів: «діалог з доміантою висловлення одного із співбесідників, діалог-переконання, діалог-диспут і діалог-взаємодоповнень» [15, 113].

В аналізованому романі Василь Захарченко виявляє себе майстром творення діалогів, адже твір по суті є романом-диспутом. Між персонажами роману постійно відбуваються дискусії з питань філософії, політики, буття тощо. Як відзначає М. Слабошпицький, «гарячих суперечок тут стільки, що подеколи це навіть іде на шкоду творові, зводячи оповідь у риторичні хаші» [11, 142]. У романі всі типи діалогів своєрідно переплітаються, переходять один в один, але все ж переважають діалоги-диспути та діалоги-взаємодоповнення. Перші допомагають розкрити політичне протистояння двох антагоністів у сім'ї Коновченків: діда-комуніста Гордія та онука націонал-демократа Юрія, інші — показати спільність поглядів Коновченків-одномумців прадіда й правнука. Становлення головного героя Юрія Коновченка-молодшого як особистості відбувається саме в таких діалогах. Значення бесіди підкреслюють уведені в текст твору цитати з М. Монтеня: «Найплототворніша і найприродніша вправа нашого розуму, по-моєму, бесіда. [...] Навчаючись чого-небудь з книг, рухався вперед повільно, без будь-якого запалу: живе ж слово і вчить, і тренує» [7, 175]. А також Р. Роллана: «...коли дискутуєш, то немає ні вищих, ні нижчих, немає ні чинів, ні звань, ні віку, ні репутації — існує тільки істина, сама істина, перед якою всі рівні» [7, 175].

В. Фашенко називає діалог-диспут діалогом-двобоєм, коріння його сягає бесід Сократа, це своєрідне змагання, в якому «обидва співбесідника переконують один одного в істинності своїх думок, пристрастей, поглядів і мають для цього докази, факти, спостереження» [15, 118]. Показовою з цього погляду є пряма мова, яку автор реконструює, переповідаючи історію ворожнечі діда Гордія з внуком. Діалог у В. Захарченка фабульний, це дозволяє урізноманітнити розповідь оповідача, уникнути монотонності: ««Привіт, діду! Давайте на наш бік!». Вони тоді ще спілкувалися з Гордеєм і той, нагнувшись до Юрія, і затуляючись од ветеранів своїм плакатом, задушено прошипів: «Убїррайся сперед глазз моїх, дурррак!..» Юрій покрутив головою: «Ні, діду. Не діждете». І простояли так дві години один проти одного [...]. Гордей по-заячому косував очима, одвертався від онука... Увечері Юрій сказав йому: «Хоч ви й гопки станьте, це вам не pomoже. Історія вже зняла вашого ідола з п'єдесталу. Нам тільки лишилося довершити цей історичний присуд фізично». Гордей аж ногами затупотів на нього: «І ти туди же! Кого ти слухаєш? Етіх подонков? Бандеровцев?». Тоді Юрій і собі закричав на Гордея: «Не смійте так на чесних людей, патріотів України!» — і, грюкнувши дверима, вибіг із дідового дому» [7, 37]. Щоб передати напругу між мовцями, використано імперативну інтонацію, окличні речення. Передати двобій між новим і старим допомагають ремарки. Слова автора в цьому уривку відтворюють видиму мову душі в паузах під час діалогів та під час мовлення, без них важко уявити стан співрозмовників.

Діалог-взаємодоповнень, за В. Фашенком, виражає «настроєність співбесідників на одну хвилину — урочисто-романтичну, іронічну, розсудливу, творчо-пошукову» [15, 121]. Так, характерними є діалоги Юрка з Прадідом щодо відновлення історичної пам'яті [7, 63], престижу української мови [7, 64], про роль української літератури [7, 31]. Устами героїв письменник формулює безліч питань, на які кожен читає має знайти свою відповідь: «Так вони сиділи й гомоніли про все, і душі їхні єдналися в неспішній бесіді, і до них прислухалися з полиць Платон, Цицерон, Аристотель, Гегель, Монтень, Сковорода,

Шевченко, час від часу й самі просилися до розмови» [7, 66]. Яскравий полілог однодумців — епізод, коли Юрко знайомить свою дівчину з Прадідом. Ольга обожає старовинні українські пісні, тож Прадід ділиться з нею досвідом [7, 56–59]. Ліричний настрій тут створює цитування пісень, рівномірне чергування реплік персонажів, поміркований, спокійний тон розмови.

Крім того, живе мовлення на сторінках роману є важливим стилістичним засобом характеротворення персонажів та психологізації оповіді. Репліки кожного персонажа впізнавані, побудовні відповідно до їхнього внутрішнього світу, світогляду. Так, відшліфованою та по-українському колоритною є мова обох Юріїв Коновченків — старшого та молодшого, прабаби Оляни, коханої Юрія Олі. Відчувається, що цим героям автор симпатизує, їхня мова виконує й важливу місію — виховну, навчальну. У діалогах багато фразеологізмів, які варто відновити у повсякденному мовленні: «у того діда сонце в хаті сніда» [7, 26], «мимо пройде — серце спалахне» [7, 61], «все на лобі виступає» [7, 81], «ні разу ми не забалакали з ножа, хоч і ходили як по лезах» [7, 136], «не шербіть свої душі» [7, 135], «на віку, як на довгій ниві» [7, 134] тощо. Натомість суржик, «скалічена» мова, якою говорять дід Гордей (саме так його називають в романі) та інші комуністи, транскрибується в тексті українською і має викликати у читача відразу: «Да что вы все с той мовой носітесь. [...] Кому она нужна теперь? [...] Рідна ваша мова! Я ненавідел ету хохландію среди новобранцев і пресекал всім даними мне способами» [7, 37–38].

Хоч для Коновченка-молодшого поняття української мови не тотожне материнській (батьки тривалий час жили в Забайкаллі), все ж прадід зумів прищепити юнаку любов до української мови: «Прадід — мій рятівник. Без нього я був би ніщо... отим амебоподібним малоросійсько-русскаязичним» [7, 25]. За фахом Юрій журналіст, тож свої патріотичні погляди виявляє і в публікаціях, закликає читачів до діалогу, піднімаючи в газеті «Чисті джерела» мовне питання: «Одне ательє повиставляло було свої щити російською мовою [...] Я й закликав читачів: дзвоніть по такому-то телефону й запитуйте, чого це ательє порушує Конституцію і закон про мови. І що б ви думали? Іду оце,

дивлюсь: ті ж самі щити, тільки переписано все українською. І так, бідолахи, старалися українізуватися, що навіть «ательє» написали через апостроф» [7, 65]. Чистоту української мови плакає Юрій і вдома: «Тільки, тату, не «опять», а «знову», не «хватить», а «досить», не «утра», а «ранку», не «безпрекословно», а «без якихось заперечень». І звертання в кличній формі: не Юрій, а Юрію» [7, 44]. Можна стверджувати, що прототипом Коновченка-молодшого є сам автор, адже Захарченко має багато публіцистичних статей у місцевій пресі, в яких виступає поборником і захисником української мови. Герой твору Юрій, як і письменник, збирає народну «синтаксу», вихоплену з вуст перехожих. Вдало обравши момент, автор вводить такі перлинки: «забавив печеної криги», «ніде ніщо не шововкне» [7, 118], «ішов і причував» [7, 181]. Автобіографічним є і момент цькування головного героя за статтю «Чого ви прагнете під Росію?». Ідентична стаття, але з іншим заголовком — «Майте мужність, Ветеране!», опублікована В. Захарченком у газеті «Черкаси» наприкінці 1994 року. Як і герой твору, письменник судився з обласною радою ветеранів.

Для змалювання складних внутрішніх переживань автор використовує внутрішній монолог. А. Тиханович вирізняє такі різновиди внутрішнього мовлення, як репліковане (людина спілкується сама з собою окремими, не пов'язаними між собою фразами), монологічне (спілкування з собою — це складне розгорнуте висловлювання), діалогічне (здатність людини відтворювати чуже мовлення у власному й уміння реагувати на своє мовлення як на чуже) [13]. Саме діалогічне внутрішнє мовлення характерне для роману «Пий воду з криниці твоєї». Зокрема, у формі такого розгорнутого діалогу подано уривки з романів та записників Прадіда, з якими знайомиться Юрко після смерті Учителя. Використання прямої мови, уявний діалог з Прадідом, сюжетність спогадів тримають читача в психологічній напрузі. Майстерно виписані й монологи Юрка Коновченка, в яких відтворено його уявну розмову з Прадідом, наприклад: «Діду! Невже все вирішується в мене?.. Це на все життя!.. Хіба може стільки щастя відразу даватися одній людині?». І він побачив Прадідову усмішку з-під вуса: «Чого ж одній.

На двох вас». [...] «Діду! За що це мені?.. Я ж ще нічого доброго не встиг зробити...» — «Так ще зробиш». [7, 115]. Окличні речення, риторичні питання й звернення допомагають відтворити кружляння, пульсацію мислення, передати потік думок героя. Така діалогізація монологів допомагає читачеві заглибитися в душу, зрозуміти внутрішній стан персонажа, співпереживати йому. У формі уявного діалогу Юрка з прадідом автор розповідає і про дитинство головного героя. Такий монолог не виключає сюжетності й пов'язує подані уривки з щоденників Юрія Коновченка-старшого.

Динаміку творові надає і використання невластивої прямої мови — з волі й естетичного задуму автора відбувається взаємопроникнення авторської та прямої мови: «Соковито, протяжно цінькали в сірій, витолоченій снігами траві синички [...]. Боже, який світ чудовий, і як у ньому легко йти [...] для того, щоб і Україна нарешті змогла, виборсавшись із напівмертвих кістякових рук, піти отак же вільно й просторо в свою весну. Не дають дихнути... Тягнуть, діду Юрію, до горла... І перший з них — наш Гордей Юрьовіч Коновченка, наше з вами ганебище, наше прокляття...» [7, 167]. Це приклад монологу-роздуму. Злитість мови автора і мови персонажа, асоціативність мислення, передають наплив почуттів, реальність стану героя.

2. *Екстратекстуальність*. Процес творення художнього наративу обов'язково корелюється певним образом імпліцитного читача, тобто кожен елемент чи рівень структури художнього тексту формується із застереженням про когось.

До засобів налагодження діалогу між автором і читачем Н. Валгіна відносить комплекси «запитання—відповідь»; звертання до читача; залучення читача до спільного міркування, дії; різні форми вираження спонукання; способи вираження розпорядження; рекомендації, спрямовані на читача; експлікації очікуваної реакції читача на повідомлюване автором та ін. [4]. Засоби діалогізації вона поділяє на синтаксичні (комплекси запитання—відповідь, риторичні питання, вигук, вставні конструкції, різні форми звертання до читача) й текстові засоби (посилання, зноски, звернення до чужої думки) [4, 157].

Першим зверненням до читача, що налаштовує на розмову, є заголовок. Як зазначає І. Гальперін, «заголовок — це імпліцитна, максимально стиснута змістово-концептуальна інформація, яка, як і все стиснуте, прагне до розгортання, розпрямлення» [5, 134]. Назва роману «Пий воду з криниці твоєї» — це головний тезис корпусу тексту, заголовок-цитата, сигнал, що скеровує увагу читача на перспективний виклад думки, але водночас виконує й функцію ретроспекції — у процесі читання реципієнт не раз повертається до назви, намагаючись зрозуміти її суть, співвіднести зі змістом твору. Прикметно, що значення заголовку роману автор розшифровує в діалозі між головним героєм Юрієм Коновченком та його Прадідом. Цю цитату з Біблії, з «Книги приповістей Соломонових», Коновченко-старший називає головною українською мораллю: ««Пий воду з криниці твоєї, тую, що тече з власного колодязя. Нехай джерела твої не розливаються по улицах, потоки твої — по майданах: нехай вони одному тобі належать, а не чужим тобі. Нехай тобі буде благословенне джерело твоє» [...]. На цьому, як на камені, стояла і стоятиме українська сім'я, Україна» [7, 68]. Ця думка — концептуальна для розуміння роману. Автор, використовуючи імперативну інтонацію, закликає відновити національну історію, поглянути на себе як на самостійну повноцінну державу, а не частину Радянського Союзу. Йдеться і про чистоту української мови, мовне питання, яке болить автору. Варто відзначити і контекст, в якому відбувається діалог Юрка з Прадідом — познайомившись із коханою дівчиною хлопця, Коновченко-старший схвалює його вибір, але наголошує на важливості цього рішення, адже такий вибір справжній чоловік робить лише раз у житті: «Якщо твоєї душі стає до її душі — зважуйся» [7, 67].

Окрім заголовку, про діалог читача з текстом свідчить «відкритий фінал»: автор лише натякає на випробування, які чекають закоханих Юрка та Ольгу, що змушені жити в різних містах. Доля героїв потребує читацької «співучасті», авторське слово звучить і продовжується там, де автора вже немає — він свідомо віддаляється, залишаючи право вибору за реципієнтом.

Діалог «автор — читач» у тексті посилюють і велика кількість використаних риторичних запитань, і комплексів «запитання — відповідь»: «Що ж нас тримало на світі, не дозволило розчинитися поміж іншими етносами? Пісня, обрядовість, наші звичаї, збагачені православною релігією» [7, 89]; «А як ми себе трактуємо всі ці радянські роки? Так, як велить нам Росія» [7, 93]. Є й прямі звернення до читача: «подумаймо», «погляньмо тепер на себе» [7, 89]. Використання питальних речень у тексті розповіді сягає апогею у статті Юрка Коновченка «Чого ви прагнете під Росію?». Риторичні питання не вимагають безпосередньої (словесної) реакції від конкретного адресата, вони більше розраховані на певну психологічну відповідь та інтерпретацію, підтримку та схвалення чи навпаки, сумнів у позиції автора, такий прийом називають «інтелектуальною співучастю». Використовує автор у мовленні героїв і конкретні рекомендації, розраховані на читачів: «Якщо і батьки твої забули рідну мову, однак це мова твого діда, прадіда, а отже — і твоя. Гордися нею, бережи її!» [7, 66].

Серед текстових засобів автор часто використовує звернення до чужої думки. Використовуючи цитати Мішеля Монтеня, Степана Руданського, Артура Шопенгауера та ін., автор ніби радить нам звернутися до їхнього спадку. Але подекуди надмірно часте цитування героями значних уривків з творів видатних людей, на нашу думку, шкодить творові, вказує на певну штучність характерів. Так, надто часто цитує класиків колега Юрка Добреля, наприклад, з пам'яті наводить уривки з «Щоденника» Жюльє Ренара [7, 117], цитує Козьму Пруткова [7, 171] чи Тараса Шевченка [7, 142].

3. Інтертекстуальність. Зосередженість читача на зчитуванні інтертекстуальних зв'язків у межах твору дозволяє «знайти місце твору, що аналізується, в контексті існуючої літературної традиції» [14, 163]. Міжтекстові асоціації — невід'ємна складова діалогу реципієнта з текстом. Читач співвідносить сюжетні лінії із уже відомими йому текстами, відбувається взаємодія текстів, «діалог авторів» — так виражається інтертекстуальність. Характерна ознака багатьох творів В. Захарченка — суголосність порушених тем. Романи «Довгі присмерки», «Великі

лови», «Прибутні люди» продовжують і розвивають проблематику аналізованого роману. За словами М. Слабошпицького, «у кожному романі В. Захарченка триває діалог про українську долю і недолю, про нашу пам'ять і безпам'ятство» [11, 142]. Разом ці твори творять правдиву картину трагічного періоду в історії українського народу — Голодомору, репресій, повоєнного лихоліття. На нашу думку, перспективним для подальшого дослідження є вихід за межі одного тексту, аналіз творчості В. Захарченка в подальших публікаціях у зрізі відношень «текст — тексти — система».

Отже, у межах дослідження специфіки діалогічності роману В. Захарченка «Пий воду з криниці твоєї» ми виявили реалізацію інтратекстуальності (діалоги між персонажами, рефлексії головного героя), екстратекстуальності (діалог з гіпотетичним читачем, діалог «читач — текст») та інтертекстуальності (роман «Пий воду з криниці твоєї» продовжує розпочатий В. Захарченком у попередніх творах діалог щодо проблеми відносин батьків і дітей, відновлення історичної пам'яті, національного питання). Таким чином, діалог пронизує всі рівні твору, стає стрижневим принципом текстотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. — М. : Художественная литература, 1972. — 470 с.
2. Бахтін М. Проблеми тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / за ред. М. Зубрицької. — Львів : Літопис, 1996. — С. 318–323.
3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста: учебное пособие [Электронный ресурс] / Н. С. Валгина. — М. : Логос, 2003. — 340 с. — Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text14/23.htm>
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М. : Наука, 1981. — 140 с.
6. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум / А. Загнітко. — Донецьк : Юго-Восток, 2007. — 313 с.

7. Захарченко В. Кризь срібний іній: романи, оповідання / В. Захарченко. — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2005. — 498 с.
8. Кожина М. Н. Диалогичность как категориальный признак научного текста / М. Н. Кожина // Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв.: в 3 т. / под.ред. М. Н. Кожинной. — Пермь, 1998. — Т. 2 : Стилистика научного текста. — С. 124–186.
9. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. — М. : Наука, 1984. — 126 с.
10. Кузьменко Д. Герменевтичний та діалогічний виміри літературної реконструкції / Д. Кузьменко // Мови та культури у Новій Європі: контакти і самобутність. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. — С. 527–534.
11. Слабошпицький М. Без цього він просто не уявляється (Про Василя Захарченка і його книги) / М. Слабошпицький // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах. — 2003. — № 2. — С. 140–142.
12. Солганик Г. Я. Стилистика текста: учебное пособие [Электронный ресурс] / Г. Я. Солганик. — М. : Флинта; Наука, 1997. — 256 с. — Режим доступа: http://www.zipsites.ru/books/stilistika_teksta/
13. Тиханович А. И. Диалогичность как отражение мыслительного процесса (на материале романа Н. Н. Берберовой «Курсив мой») / А. И. Тиханович // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса : Астропринт, 2010. — № 15.— С. 210–213.
14. Уліщенко В. В. Природа діалогічності художнього тексту / В. В. Уліщенко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. — Харків : Нове слово, 2008. — Вип.2 (54), ч. 2. — С. 160–167.
15. Фашенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії / В. Фашенко. — Одеса : Маяк, 2005. — 640 с.
16. Чепелева Н. В. Диалогическое взаимодействие автора и читателя посредством печатного текста / Н. В. Чепелева, Н. П. Федченко, Л. Ф. Яковенко // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. — К. : Міленіум, 2006. — Т. 2, вип.4. — С. 107–116.
17. Ярмоленко Г. О разновидностях речи персонажей в системе художественного текста / Г. Ярмоленко // XII Международная конференция по функциональной лингвистике [«Функционализм как основа лингвистических исследований»] : сборник научных докладов. — Ялта : Доля, 2005. — С. 377–379.